

Οι ερασιτές, 1928

Δήμητρα Γκέφου-Μαδιανού, *Πολιτισμός και Εθνογραφία. Από τον Εθνογραφικό Ρεαλισμό στην Πολιτισμική κριτική*, Αθήνα 1999, Ελληνικά Γράμματα, Σειρά: Ανθρωπολογικοί Ορίζοντες

Στο βιβλίο της Δήμητρας Γκέφου-Μαδιανού, *Πολιτισμός και Εθνογραφία. Από τον Εθνογραφικό Ρεαλισμό στην Πολιτισμική κριτική*, που εκδόθηκε από τα Ελληνικά Γράμματα, βρίσκουμε όχι μόνο μια εξαιρετη γραφή αυτο-κριτικού ανθρωπολογικού λόγου, αλλά ίσως και μια πειστική πρόταση που αξιοποιούμενη μπορεί να ανοίξει ένα μονοπάτι εξόδου της Εθνογραφίας από την κρίση. Η συγγραφέας άλλωστε μας έχει καταθέσει επανηλειμμένα τον ξεχωριστό θεωρητικό της λόγο που την καθιστά έναν από τους βασικούς εκπροσώπους της Ανθρωπολογίας στην Ελλάδα. Ενδεικτικά αναφέρεται το βιβλίο που επιμελήθηκε με τον τίτλο, *Ανθρωπολογική θεωρία και Εθνογραφία. Σύγχρονες τάσεις*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998. Το προαναφερόμενο βιβλίο αποτελεί το προϊόν του Σεμιναρίου με τίτλο «Ζητήματα Εθνογραφίας και Ανθρωπολογικής Θεωρίας» που οργάνωσε η ίδια στις αρχές της δεκαετίας του '90, επιχειρώντας τη διερεύνηση του εύρους συμμετοχής της ελληνικής Ανθρωπολογίας στη συζήτηση που άνοιξε το ρεύμα της πολιτισμικής κριτικής.

Το βιβλίο αποτελείται από έντεκα κεφάλαια και δύο χρήσιμα και ενημερωτικά παραρτήματα. Το πρώτο περιέχει τον ορισμό

των βασικών όρων που συζητούνται στο βιβλίο ενώ το δεύτερο περιλαμβάνει τη χαρτογραφική απεικόνιση ανθρωπολογικών και εθνογραφικών ερευνών. Η εκτενής βιβλιογραφία, το ευρετήριο κύριων ονομάτων και όρων συμπληρώνουν ουσιαστικά το βιβλίο και το καθιστούν ευκολόχρηστο και προσιτό στον αναγνώστη.

Στο πρώτο μέρος του βιβλίου η συγγραφέας πραγματεύεται το ζήτημα του Πολιτισμού, που ως έννοια αποτέλεσε ένα βασικό αναλυτικό εργαλείο της Ανθρωπολογίας. Στο πρώτο κεφάλαιο η Δήμητρα Γκέφου-Μαδιανού περιγράφει τις αλλαγές στον τρόπο που οι Ανθρωπολόγοι προσέγγισαν τις κοινωνίες που μελέτησαν και παρουσιάζει κριτικά τα σημαντικότερα ανθρωπολογικά κείμενα που αμφισβήτησαν τα όρια της εθνογραφικής μεθόδου και που σηματοδότησαν στην ουσία και τη στροφή της. Ειδικότερα, η συγγραφέας κάνει μια διεξοδική ανάλυση των πολλών και ποικίλων θεωρητικών προσεγγίσεων του ρεύματος της πολιτισμικής κριτικής που προκάλεσε κατ' αρχήν κλυδωνισμούς στην Ανθρωπολογία και στη συνέχεια ενσωματώθηκε ως λόγος σ' αυτήν. Το έργο των George Markus-Michael Fischer (1986), *Ανθρωπολογία ως πολιτισμική κριτική*, ή το έργο των James Clif-

ford και George Markus (1986), *Γράφοντας τον Πολιτισμό*, αποτελούν την αφιερωμένης περιόδου τομή για την Ανθρωπολογία και η συγγραφέας δημιουργεί, μέσω αυτών και όσων ακολούθησαν, μια σαφή εικόνα γι' αυτή την ανήσυχη επιστήμη η οποία, αν και υπήρξε το προϊόν ενός συγκεκριμένου, δηλαδή του δυτικού, πολιτισμικού μορφώματος και ως εκ τούτου αναπόφευκτα δέσμια του κυρίαρχου δυτικού εθνοκεντρισμού, κατάφερε να υπερβεί τον εαυτό της και να αναρωτηθεί σχετικά νωρίς για την αντικειμενική της θέαση όσον αφορά την ικανότητά της να συλλάβει την οπτική του «άλλου». Η πορεία ωστόσο για την επανανακάλυψη της Ανθρωπολογίας είναι συνδεδεμένη με τον επαναπροσδιορισμό της έννοιας του πολιτισμού (culture) που αποτέλεσε και συνεχίζει να αποτελεί ένα σταθερό αναλυτικό εργαλείο για την Ανθρωπολογία, παρά τις περιπέτειες στην οποία την οδήγησε. Το δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζει ακριβώς την αμφισβήτηση και τις μεταμορφώσεις που υπέστη η έννοια πολιτισμός (culture). Η συγγραφέας επιχειρεί κατ' αρχήν την αντιδιαστολή με τον όρο civilization. Αν και η επιχειρούμενη διασαφήνιση των όρων είναι σχηματική, ωστόσο τη βρίσκω ως την καλύτερη ως τώρα προσπάθεια παρουσίασης της εξέλιξης των παραπάνω εννοιολογικών κατασκευών. Στην ιστορική τους διάσταση, σημειώνει η συγγραφέας, «οι δύο έννοιες —civilization και culture— άλλοτε ταυτίστηκαν, άλλοτε πάλι αντιπαρατέθηκαν με διαφορετικούς κάθε φορά όρους (και τρόπους) και σε ποικίλα κοινωνικο-ιστορικά και γεωγραφικά πλαίσια». Για όσο διάστημα η Ανθρωπολογία ήταν δέσμια του εξελικτισμού του 19ου αιώνα, ο όρος «Πολιτισμός» (civilization) προσδιόριζε το τελικό στάδιο και το ανώτερο επίπεδο οργάνωσης της κοινωνικής ζω-

ής, τον έναν και μοναδικό Πολιτισμό, κατά βάση τον ευρωπαϊκό. Ο μονοδιάστατος αυτός Πολιτισμός αποτέλεσε το κυρίαρχο μοντέλο αξιολόγησης των διαφορετικών κοινωνικών και πολιτισμικών συνόλων που ο ανθρωπολόγος προσέγγιζε και διαβάθμιζε ενώ παράλληλα ήταν δέσμιος της ιδέας του εκπολιτισμού τους. Ο όρος πολιτισμός (culture), αποτέλεσε την αναλυτική και όχι περιγραφική κατηγορία της Ανθρωπολογίας, συνδέθηκε με την αντίληψη των πολλών και διαφορετικών πολιτισμών και αναδείχθηκε σε όρο που προκάλεσε έντονες συζητήσεις ως ανθρωπολογική έννοια. Η ιστορική αναδρομή που επιχειρεί η ίδια η συγγραφέας παρουσιάζοντας κριτικά τις αντίστοιχες των Groeber και Kluckhohn (1963), του G. Stocking, του R. Williams κ.λπ. προσεγγίσεις και εκθέτοντας με σαφή τρόπο τη συζήτηση και τις αντιπαραθέσεις για τον ορισμό της έννοιας «πολιτισμός», βοηθά τον αναγνώστη να προσεγγίσει τόσο τη συνθετότητα και την πολυμορφία της έννοιας όσο και την επίπονη διαδικασία ανίχνευσης της πλουραλιστικής διάστασης του πολιτισμικού. Καταλήγει στους υποστηρικτές της πλουραλιστικής άποψης για τον πολιτισμό (από τον Von J. G. Herder ως τον F. Boas) που τη συστηματοποιεί και αναδεικνύει τη δυναμική της μέσα από μια ολιστική και σχετικιστική προσέγγιση, βασισμένη πάνω στη νεοεισαγόμενη μεθοδολογία της επιτόπιας έρευνας. Η συγγραφέας επισημαίνει ότι η ανάδειξη της μοναδικότητας κάθε κοινωνίας και η ανάδειξη της πολιτισμικής ποικιλομορφίας συναρτάται στην προσέγγιση του Boas και των μαθητών του με την ιστορική διάσταση, αλλά αυτή γίνεται νοητή μόνο μέσα στα στενά όρια της κάθε κοινωνίας. Θα ήταν ωστόσο σκόπιμο να σχολιαστεί εκ μέρους της περισσότερο η ανιστορική, εμπνευσμένη από

το γερμανικό ιδεαλισμό άποψή τους «ότι η οργανωτική αρχή των πολιτισμικών χαρακτηριστικών είναι το πνεύμα των ανθρώπων, ένα "κοινό πνεύμα" πάνω στο οποίο συναρθρώνεται η πολιτισμική παράδοση κάθε συνόλου» (σ. 65). Η παραπάνω θεώρηση σημάδεψε και έθεσε σε μεγαλύτερες περιπέτειες και άλλες συναφείς Επιστήμες, όπως π.χ. τη Λαογραφία, η οποία προχώρησε στην ταύτιση του λαϊκού με το λεγόμενο εθνικό πολιτισμό, θεωρώντας τον ως προϊόν και κειμήλιο ενός κοινού πνεύματος, της κοινής λαϊκής, εθνικής εν τέλει ψυχής. Αν και η απαλλαγή από αυτήν την εξιδανικευμένη και ιδεολογικά φορτισμένη προσέγγιση της έννοιας του πολιτισμού έχει προ πολλού συμβεί, η συζήτηση για την έννοια, το περιεχόμενο και τους κοινωνικούς φορείς του λαϊκού πολιτισμού παραμένει ανοιχτή τόσο από την πλευρά της Λαογραφίας/Εθνογραφίας όσο και της Ιστορίας.

Στη συνέχεια παρουσιάζονται οι ανθρωπολογικές προσεγγίσεις που δίνουν έμφαση στην κοινωνική αλλαγή και στις πολιτικές διαστάσεις του πολιτισμού (ξεκινώντας από τον πολιτισμικό εξελικτισμό που εισήγαγε ο L. White, την πολιτισμική οικολογία που υποστήριξε ο J. Steward, τον πολιτισμικό υλισμό που εκπροσώπησε ο M. Harris και φτάνοντας στον αναθεωρητικό και κριτικό λόγο που αναπτύχθηκε κάτω από την επίδραση του μαρξισμού) και θέτουν σε αμφισβήτηση, κυρίως μετά τη δεκαετία του '60, την έννοια του πολιτισμού ως ενός αυτοτελούς και περιγραμμένου όλου, ανθεκτικού μάλιστα μέσα στο χρόνο και διαθέσιμου ως κοινή κληρονομιά σε όλα τα μέλη μιας κοινωνίας. Αντιστρατεύονται εν ολίγοις κάθε προσέγγιση που επιχειρεί να κατανοήσει την κοινωνική ζωή μέσα από ένα αυτόνομο επίπεδο ανάλυσης το οποίο μάλιστα νοείται ως «συλλογικές αναπαρα-

στάσεις» επειδή ακριβώς οδηγούσε, όπως σημειώνει και η συγγραφέας, σε πολιτισμική ομογενοποίηση και σε πολιτικό συντηρητισμό.

Στο τρίτο κεφάλαιο συζητείται η έννοια του «πολιτισμού» συγκριτικά με την έννοια της «κοινωνίας» και σκιαγραφούνται οι διαφορετικές πορείες των δύο Σχολών, της πολιτισμικής ανθρωπολογίας —κυρίως της αμερικανικής— και της βρετανικής κοινωνικής ανθρωπολογίας που κατέστησαν αντίστοιχα τις παραπάνω έννοιες ως αναλυτικά τους εργαλεία στα ποικίλα πεδία της εφαρμογής της εθνογραφικής έρευνας. Η Πολιτισμική Ανθρωπολογία έδωσε ένα πλήθος μελετών που στηρίχτηκαν πάνω στην έμφαση της μοναδικότητας κάθε πολιτισμού και ως εκ τούτου στην ανάγκη μελέτης του στο εσωτερικό του επίπεδο. Η αντίδραση των Βρετανών ανθρωπολόγων στην κυριαρχία της έννοιας του πολιτισμού, και μάλιστα ενός πολιτισμού που ορίζεται ως σύστημα νοημάτων και συμβόλων, έγινε με την αντιπαράθεση της έννοιας της κοινωνίας και των δομών. Η βρετανική κοινωνική ανθρωπολογία στράφηκε στην αναζήτηση κανόνων που διέπουν τη λειτουργία της κοινωνίας και ως εκ τούτου η έμφαση δόθηκε στους θεσμούς και στους κανόνες, δηλαδή στο σύστημα (B Malinowski, A. R Radcliffe Brown). Η Δήμητρα Μαδιανού καταλήγει ότι και οι δύο προσεγγίσεις αποτελούν στην ουσία αφαιρέσεις από τις οποίες η μία βασίζεται στις κοινωνικές σχέσεις ενώ η άλλη στα σύμβολα και τα νοήματα που τα μέλη μιας κοινωνίας μοιράζονται. Κατά βάση το διχοτομικό δίπολο πολιτισμός/κοινωνία αποτελεί ένα από τα πολλά αντιθετικά δίπολα της Ανθρωπολογίας και στην ουσία αυτό την ορίζει ως την επιστήμη που μελετά τις απλές (φυσικές) και αμετάβλητες κοινωνίες, τις ριζικά δηλαδή διαφο-

ρετικές από τις σύνθετες και τις μεταβαλλόμενες δυτικές κοινωνίες.

Ο πολιτισμικός δομισμός του Levi-Strauss —ο οποίος μετέφερε το δομικό μοντέλο της γλωσσολογίας στην Ανθρωπολογία— επηρέασε, όπως υποστηρίζει η συγγραφέας, και τις δύο σχολές οδηγώντας σε μια πρώτη συμφιλίωση του πολιτισμικού με το κοινωνικό. Η πρόσληψη της πολιτισμικής διάστασης του κοινωνικού πραγματοποιήθηκε πράγματι από τους Γάλλους νεομαρξιστές που ανέπτυξαν την θεωρία του δομικού μαρξισμού (M. Godelier, C. Meillassoux, Em. Terray). Κυρίαρχο στοιχείο της ανάλυσής τους παρέμεινε βέβαια η οικονομία, που εκλαμβάνεται ωστόσο ως μια από τις πολλές διαστάσεις ενός συστημικού όλου και που εμφανίζεται να επηρεάζεται από πολιτισμικά προσδιορισμένες μορφές πολιτικής εξουσίας (και κοινωνικής οργάνωσης). Ένας μικρός επίσης αριθμός Βρετανών ανθρωπολόγων δέχτηκε την επίδραση της δομικής ανάλυσης υποστηρίζοντας περισσότερο εκείνη την εκδοχή του δομισμού που βρίσκεται πλησιέστερα στην έννοια της κοινωνικής οργάνωσης (R. Firth). Η θεωρία της κοινωνικής οργάνωσης οδήγησε στην πρόσληψη της κοινωνίας ως κοινωνικού σχηματισμού —έννοια που εμπεριέχει τη δράση και τη δομή— επηρέασε τους νεομαρξιστές της Σχολής του Μάτζεστερ που με τη σειρά τους εστίασαν την ανθρωπολογική τους ανάλυση στην κοινωνική αλλαγή και στη σύγκρουση. Γενικότερα στο κεφάλαιο τρία σκιαγραφείται η αρχή της τομής στην ανθρωπολογική θεωρία και θα ήταν σκόπιμο η κ. Μαδιανού να παρουσιάσει εκτενέστερα την ευρωπαϊκή μαρξιστική ανθρωπολογική προσέγγιση που ανέδειξε την πολιτισμική διάσταση του κοινωνικού, άσκησε κριτική στην ανιστορική διάσταση του πολιτισμού και συνέβαλε στη με-

τακίνηση της ανθρωπολογίας από τη δομή στη διαδικασία. Θα ήταν επίσης σκόπιμο να παρουσιαστούν επίσης οι ανθρωπολογικές προσεγγίσεις που ανέδειξαν άλλα αναλυτικά εργαλεία, όπως π.χ. της κοινωνικής τάξης. Γενικότερα ωστόσο η συγγραφέας καταλήγει στη γενική παρατήρηση ότι παρά τις νέες προσεγγίσεις ο δομολειτουργισμός, που όριζε την κοινωνία ως σύστημα με μηχανισμούς αυτοσταθεροποίησης και που έβλεπε τις κοινωνικές συγκρούσεις μόνο ως προσωρινές διαταραχές που δεν επηρέαζαν την κοινωνική συνοχή και τη συνέχεια, παρέμεινε η κυρίαρχη θεωρητική και μεθοδολογική προσέγγιση της βρετανικής Ανθρωπολογίας.

Η συγγραφέας συνεχίζει την παρουσίασή της δίνοντας μεγαλύτερη έμφαση στο ρεύμα της συμβολικής ανθρωπολογίας, που κατά τη γνώμη της συμφιλίωσε περισσότερο τις έννοιες του πολιτισμού και της κοινωνίας και των αντίστοιχων σχολών αλλά κατάφερε να αναδείξει ως επικρατέστερη την έννοια του πολιτισμού που εκλαμβάνεται πλέον ως ένα σύνολο νοημάτων. Το πού εδράζεται ο πολιτισμός, πού τον τοποθετούν οι ποικίλες θεωρητικές προσεγγίσεις αποτέλεσε το αντικείμενο της παρουσίασής της στο κεφάλαιο τέσσερα. Στα πλαίσια της συμβολικής ανθρωπολογίας (Turner, Scheider) ο πολιτισμός προσλαμβάνεται, όπως σημειώθηκε, ως σύστημα νοημάτων που οι ερευνητές πρέπει να ξετυλίγουν αποκωδικοποιώντας και ερμηνεύοντας σύμβολα και τελετουργίες. Σε αυτό το πλαίσιο ο πολιτισμός ορίζεται ως σχετικά αυτόνομη οντότητα που εδράζεται στον τόπο των συμβόλων, ακολουθώντας ωστόσο τη μετακίνηση από την έννοια της δομής προς τη διαδικασία και τη δράση. Το τελευταίο αποτέλεσε κατά τη συγγραφέα καινοτομία της συμβολικής Ανθρωπολογίας ειδικότερα γιατί η

προσέγγιση της διαδικασίας και της δράσης έφερε την κριτική στην προσέγγιση του δομολειτουργισμού και οδήγησε στην ανάδειξη του «δρώντος υποκειμένου». Η κ. Μαδιανού παρουσιάζει τις προσεγγίσεις του M. Sahlins και συζητά τις επιδράσεις που άσκησε σε άλλους ερευνητές. Γενικά καταλήγει ότι ο αναθεωρητικός του λόγος συνέβαλε στην απομάκρυνση της ανθρωπολογικής ματιάς από την έννοια της δομής αναδεικνύοντας ταυτόχρονα τον καθοριστικό ρόλο που παίζουν οι πολιτισμικοί παράγοντες στη διαμόρφωση της ιστορικής πορείας κάθε κοινωνίας. Αν και ο M. Sahlins θεωρείται ότι έθεσε τις θεωρητικές βάσεις για την ανάπτυξη μιας ιστορικοποιημένης, όπως λέγεται, ανθρωπολογίας, δεν μπορεί να μην επισημανθεί ότι η προσέγγισή του συμπυκνώνει την κοινωνική πραγματικότητα σχεδόν σε σχήματα νοητικά ενώ την οποιαδήποτε έννοια μετασχηματισμού την εντοπίζει στο χώρο των αναπαραστάσεων. Αν και το μοντέλο του M. Sahlins περιορίζει την ιστορική του οπτική, η συγγραφέας αξιολογεί πολύ θετικά τη συμβολή του εφόσον στην ανάλυσή του καταλήγει να συμφιλιώσει το κοινωνικό με το πολιτισμικό σε ένα σχήμα «δομικής ιστορίας».

Αν και θεωρώ ότι το κεφάλαιο πέντε θα μπορούσε να αποτελεί μέρος του προηγούμενου έτσι ώστε να αποφευχθούν οι επαναλήψεις και μια χαλάρωση στην όλη δομή του βιβλίου, δεν παύει να ανασυνθέτει, μαζί με το επόμενο κεφάλαιο, την ιστορία του αναθεωρητικού λόγου της Ανθρωπολογίας, ιδιαίτερα εκείνης που είχε ως εργαλείο ανάλυσης την έννοια του πολιτισμού. Στο σημείο αυτό η συγγραφέας παρουσιάζει τις αντίστοιχες αφετηρίες και άλλων επιστημονικών χώρων όπως της φιλοσοφίας, κοινωνιολογίας, πολιτισμικών σπουδών, γυναικείων σπουδών κ.λπ. που συμβάδισαν με

την Ανθρωπολογία. Η συγγραφέας αναφέρεται αν και όχι επαρκώς στη φεμινιστική θεωρία της δεκαετίας του '70, που έστρεψε το ενδιαφέρον στο παραγνωρισμένο από την ανθρωπολογική επιστήμη γυναικείο φύλο και έδωσε έμφαση στην ανισότητα των φύλων και στις αντίστοιχες ανισότητες που υπάρχουν στο εσωτερικό των πολιτισμικών συστημάτων. Αντίστοιχα αναφέρεται στο κίνημα της πολυπολιτισμικότητας και στην εδραίωση των θεωρητικών ρευμάτων του δομικού μαρξισμού, του μεταδομισμού, των πολιτισμικών κ.λπ. σπουδών που έθεσαν σε αμφισβήτηση την έννοια του πολιτισμού και οδήγησαν στην ανάπτυξη της θεωρίας της κοινωνικής κατασκευής ή κονστρουκτιβισμού. Που έδειξαν τέλος, και μέσα από πολλούς τρόπους, ότι ο πολιτισμός θεμελιώνεται πάνω σε άνισες σχέσεις οι οποίες προκύπτουν από τις φυλετικές, εθνικές κ.λπ. διαφορές. Η προσέγγιση αυτή είχε ως αποτέλεσμα την πρόσληψη της έννοιας του πολιτισμού με καθαρά πολιτικούς όρους. Οι εθνογραφικές π.χ. μελέτες για τα ζητήματα των εθνοτικών ταυτοτήτων, του εθνοτισμού, του εθνικισμού κ.λπ. αποτελούν ένα δείγμα αυτής της προσέγγισης που επιχειρεί να αναδείξει τη στενή σχέση ανάμεσα στον πολιτισμό και την πολιτική. Ωστόσο το ρεύμα της πολιτισμικής κριτικής είχε τις επιπτώσεις του πάνω στις έννοιες κλειδιά της ανθρωπολογικής ανάλυσης, δηλαδή της έννοιας της «ετερότητας» και της έννοιας της «διαφοράς». Η Δήμητρα Μαδιανού υποστηρίζει, και συμφωνώ μαζί της, ότι η απόρριψη της ολιστικής άποψης για τον πολιτισμό δεν μπορεί να συνιστά και κατάργηση των πολιτισμικών συνόρων, στο βαθμό τουλάχιστον που δεν είναι εύκολη η ξεκάθαρη περιγραφή των όρων *εμείς/οι άλλοι* ή στο βαθμό που εμφανίζονται απροσδιόριστες οι σχέσεις

μεταξύ παρατηρητή και παρατηρούμενου. Κατά τη συγγραφέα, η συζήτηση που θέτει σε αμφισβήτηση τις παραπάνω έννοιες μπορεί να οδηγήσει στην κατάργηση δύο πολύ βασικών χαρακτηριστικών της επιστήμης της Ανθρωπολογίας: δηλαδή α) το χαρακτηριστικό της συγκριτικής προσέγγισης και β) της συνάντησης με άλλους κόσμους και άλλους τρόπους ζωής. Η ίδια επίσης διατυπώνει την άποψη ότι παραδεχόμενοι τις ιεραρχικές σχέσεις —που οι δύο έννοιες γεννούν— και δημοσιοποιώντας αυτές δίνεται η δυνατότητα να αποκτήσουν φωνή οι άφωνες ως τώρα κοινωνικές ομάδες. Πράγματι πρόκειται για την κατ' εξοχήν δημιουργική αναθεώρηση —μέσα από πολλά επίπεδα και αναλύσεις— της έννοιας πολιτισμός που αντανάκλα τις ποικίλες συμφιλιώσεις ανάμεσα στις έννοιες «πολιτισμικό» και «κοινωνικό», ενώ ως προσέγγιση ενσωματώνει στοιχεία της θεωρίας της πολιτισμικής κριτικής και της ιστορικοποιημένης Ανθρωπολογίας. Αξίζει επίσης να τονιστεί ως θετικό ότι προώθησε τομείς που οδήγησαν στη μελέτη της πολιτικής των ταυτοτήτων, της σχέσης του πολιτισμού με τις στρατηγικές αντίστασης, της αναγνώρισης τέλος της πολιτισμικής ύπαρξης άλλων πολιτισμών και κοινωνιών. Στην αναγνώριση της πολυπολιτισμικότητας.

Στο δεύτερο μέρος αναλύεται το ζήτημα της Εθνογραφίας ως έννοιας και ως πρακτικής. Στην ουσία επιχειρείται η παρακαλούθηση των μετασχηματισμών της Εθνογραφίας (ως έννοιας που προσδιορίζει τόσο τη μεθοδολογία όσο και τη θεωρία) και επιχειρείται ο συσχετισμός της με την έννοια του πολιτισμού.

Στο κεφάλαιο επτά συζητούνται οι εννοιολογικοί μετασχηματισμοί των όρων εθνογραφία και εθνολογία, οι μεταξύ τους αντιπαραθέσεις και οι αντιπαραθέσεις τους

με τον όρο Ανθρωπολογία. Θα πρέπει ωστόσο να επισημανθεί ότι ενώ γίνεται προσπάθεια να διασαφηνιστούν οι συναφείς με την Εθνογραφία όροι και να σχηματιστούν, με ευκρινή είναι αλήθεια τρόπο, οι διάφορες εθνικές παραδόσεις των επιστημονικών όρων και των μεθόδων που κατέθεσαν (π.χ. της γαλλικής, της βρετανικής, αμερικανικής κ.λπ.), δε γίνεται καμιά αναφορά στο συναφή επίσης όρο της Λαογραφίας ούτε βεβαίως στην Ιστορία και στην πορεία του μετασχηματισμού της τόσο στην Ελλάδα όσο και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Στην Ανατολική π.χ. Ευρώπη η Ανθρωπολογία είναι σχεδόν ταυτόσημη με την Εθνολογία και με τη Λαογραφία, ενώ στην Ελλάδα η επιστήμη αυτή δε διαχωριζόταν από την αντίστοιχη Εθνολογία και την Εθνογραφία τουλάχιστον στο ξεκίνημά της. Ο ιδρυτής της Λαογραφίας Ν. Πολίτης εφάρμοσε μάλιστα την ανθρωπολογική-συγκριτική προσέγγιση και εξασφάλισε τη σύνδεση της νέας ελληνικής επιστήμης με τα διεθνή ρεύματα της εποχής του. Η εμπλοκή ωστόσο της ελληνικής Λαογραφίας (όπως και της Ιστορίας και της Αρχαιολογίας) με την ιδεολογία και την πρακτική ανάδειξης της εθνικής συνέχειας την απομάκρυνε από την υπερεθνική διάσταση της Εθνολογίας, αν και δεν έλειψαν οι προτάσεις για την ανάπτυξη ή την αντικατάσταση του όρου από τον αντίστοιχο «Εθνολογία» ή καλύτερα «Εθνογραφία» (π.χ. Λουκάτος) με εστίαση ωστόσο τα όρια ενός έθνους. Η μετέπειτα πορεία της Λαογραφίας την έφερε πολύ κοντά στην Ιστορία, στην Ανθρωπολογία και στην Εθνογραφία που επέδρασαν θετικά και συνέβαλαν στην ανάπτυξη της σύγχρονης εκδοχής της. Σήμερα τελικά υπάρχουν τόσες Λαογραφίες (παραμένοντας στη μελέτη του οίκου) όσες και Εθνογραφίες και Ανθρωπολογίες και Ιστορίες

και όλες καταλήγουν, μέσα από τις συγκλίσεις και τη διεπιστημονική κατά βάση προσέγγιση, να συλλαμβάνουν το πολιτισμικό και το κοινωνικό ως ενότητα και να επιδιώκουν την ερμηνεία της κοινωνικο-πολιτισμικής πραγματικότητας μέσα από την ανάλυση τόσο της δομής όσο και της ιστορικής διαδικασίας.

Στο επόμενο κεφάλαιο η συγγραφέας συζητά τα θεωρητικά ζητήματα που προκύπτουν από τη στροφή της Ανθρωπολογίας στην επιτόπια έρευνα με συμμετοχική παρατήρηση. Η μέθοδος αλλά και ο όρος έθεσαν επίμαχα ζητήματα που αφορούν α) την προβληματική που θέτει η σχέση υποκειμένου/αντικειμένου και η συνακόλουθη σχέση εξουσίας που εγκαθίσταται ανάμεσα στον παρατηρητή και τον παρατηρούμενο, β) το οξύμωρο σχήμα που γεννά ο όρος συμμετοχική παρατήρηση, όρος δηλαδή που επιχειρεί να συμφιλιώσει τις αντιθετικές μεταξύ τους έννοιες της παρατήρησης και της συμμετοχής και να καταστήσει τον ερευνητή συμμετοχο και ταυτόχρονα παρατηρητή. Μια σειρά μεθοδολογικών θεμάτων και διλημμάτων της Ανθρωπολογίας θέτουν επιστημολογικά ζητήματα που εστιάζουν την προσοχή στη φύση της γνώσης και της κατανόησης και στη σχέση αυτών των δύο μεταξύ τους. Παρακολουθούνται στη συνέχεια οι διάφοροι τρόποι διεξαγωγής και παραγωγής της Εθνογραφίας ως μεθόδου και οι αλλαγές που αντικατοπτρίζουν στην ουσία τις μεταβολές στις θεωρητικές κατευθύνσεις της Ανθρωπολογίας. Η ανάπτυξη της συμβολικής π.χ. ανθρωπολογίας και της πολιτισμικής κριτικής που είχαν ως επακόλουθο την επικράτηση του ερμηνευτικού παραδείγματος, ανέδειξαν την έννοια της υποκειμενικότητας και ως εκ τούτου έθεσαν σε αμφισβήτηση την ίδια την Εθνογραφία (ως έννοια και ως πρακτική).

Στο ένατο κεφάλαιο επιχειρείται η ιστορική αναδρομή της εθνογραφικής θεωρίας και μεθόδου — αρχίζοντας από την αμερικανική Σχολή της πολιτισμικής ανθρωπολογίας (Franz Boas), ακολουθώντας με τη βρετανική Σχολή της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας (Malinowski, A. R. Radcliffe-Brown) και φτάνοντας στην τόσο διαφοροποιημένη γαλλική σχολή της Εθνολογίας που έστρεψε το θεωρητικό ενδιαφέρον στην ανθρώπινη κοινωνία ως σύνολο, με έμφαση στις συλλογικές κοινωνικές αναπαραστάσεις της και στις μικρές κλίμακας μελέτες συγκεκριμένων κοινωνιών. Η γαλλική Εθνολογία δημιούργησε τη δική της εθνογραφική παράδοση με πολλούς τρόπους (ακόμα και αυτόν του ανθρωπολόγου της πολυθρόνας) που απέδωσαν μια λεπτομερή συστηματική και διεισδυτική περιγραφή και ανάλυση των εθνογραφικών δεδομένων. Ενδεικτικά αναφέρονται οι εθνογραφικές εργασίες των Γάλλων μαρξιστών (M. Godelier, C Meillasoux, E. Terray, P. Bourdieu και άλλων) που αποτελούν το καλύτερο δείγμα της δεκαετίας του 1960.

Οι αμφισβητήσεις και οι κριτικές στην Ανθρωπολογία για τρεις περίπου δεκαετίες σαφώς επηρέασαν την Εθνογραφία που αρνήθηκε τον εθνογραφικό ρεαλισμό και την ηγεμονία του ανθρωπολόγου, τόσο κατά τη διαδικασία της έρευνας όσο και κατά την αποτύπωσή της σε εθνογραφικό κείμενο. Η κριτική ξεκίνησε από την αμφισβήτηση της γενικευτικής παρουσίας των εντοπιών ως ενιαίου και ομοιογενούς κοινωνικού και πολιτισμικού συνόλου ή από την αμφισβήτηση της α-χρονικής και επομένως στατικής προσέγγισης των κοινωνιών. Η συγγραφέας παρουσιάζει κατά κατηγορίες αρκετά εθνογραφικά παραδείγματα που αναδεικνύουν την εξέλιξη της εθνογραφικής μεθόδου από το 1960 έως το 1990 και αντα-

να κλούν τα θεωρητικά ρεύματα που σχετίζονται με την έννοια του πολιτισμού. Αναλυτικότερα ταξινομεί τις εργασίες στις εξής κατηγορίες: α) αυτοβιογραφικές (όπως π.χ. του K. Read: 1965, C. Castaneda: 1968, ακόμα και του M. Agar: 1973 ή του L. Danforth: 1989), β) συμβαντολογικές/εμπειρικές και δραματοποιημένες εθνογραφίες που αναδεικνύουν με εξομολογητικό χαρακτήρα τις δομές του τοπικού πολιτισμικού συστήματος ή επιχειρούν να αναδείξουν τα σημαντικά και δραματικά στοιχεία των ίδιων των τοπικών κοινωνιών και να αναζητήσουν τις από μέσα ερμηνείες των πραγμάτων (Os. Lewis: 1961, V. Turner: 1968, γ) κριτικές εθνογραφίες που επιχειρούν να ανατρέψουν τη στατική και αχρονική προσέγγιση του αντικείμενου έρευνάς τους (J. Nash: 1979, M. Taussing: 1987), δ) ιστοριοποιημένες εθνογραφίες που ενσωματώνουν στην ανάλυσή τους και την ιστορική διάσταση (J. Comaroff: 1985, E. Wolf: 1962, S. Silverman: 1965, Anton Blok: 1974 και αργότερα C. Geertz: 1980, J. Vincent: 1991), ε) αρχαιακές, στ) οι εθνογραφίες του «ειδικού και του μερικού» που αναδεικνύουν μέσω της ανάλυσης των αφηγήσεων και των ατομικών ιστοριών τα πρόσωπα ως δρώντα υποκείμενα και φορείς της κοινωνικής αλλαγής (π.χ. L. Abu-Lughod: 1993, Al. Feldman: 1991). Η έννοια της υποκειμενικότητας αποκτά ιδιαίτερη σημασία σε αυτού του είδους τις ανθρωπολογικές εργασίες ενώ παράλληλα θέτουν σε αμφισβήτηση την παγιωμένη μεθοδολογία της συμμετοχικής παρατήρησης, ζ) οι εθνογραφίες «της πυκνής περιγραφής», της νέας δηλαδή ερμηνευτικής μεθόδου διά της οποίας επιχειρείται η μελέτη της κοινωνικής πραγματικότητας και κυρίως η ερμηνεία της μέσα από την κατανόηση των νοημάτων που η ίδια περικλείει στο εσωτερικό της. Την ανάγνωση

και την ερμηνεία αυτών των εσωτερικευμένων συστημάτων ο ανθρωπολόγος την επιχειρεί μέσα από τη μελέτη και την ανίχνευση των φαινομενικά ασήμαντων πολιτισμικών πρακτικών και των νοηματοδοτήσεων που αποκτούν από τα ίδια τα πρόσωπα. Η πηγή της ανθρωπολογικής γνώσης, διατείνεται ο C. Geertz, 1973, «δεν είναι η κοινωνική πραγματικότητα αλλά η ακαδημαϊκή κατασκευή της». Η ανάγκη ανάπτυξης μιας αντικειμενικής και ουδέτερης εθνογραφικής γραφής οδήγησε τέλος στο είδος των διαλογικών εθνογραφιών, η) που εισάγουν το διάλογο, επιχειρώντας με αυτό τον τρόπο να δώσουν φωνή στον εθνογραφικά άλλον και να θέσουν το ζήτημα της εκπροσώπησης και του περιορισμού του ηγεμονικού λόγου του ανθρωπολόγου (π.χ. P. Rabinow: 1977, V. Crapanzano: 1980, K. Dwyer: 1982). Οι συζητήσεις για το τελευταίο ανέδειξαν μια αναστοχαστική εθνογραφία που χρησιμοποιεί ως κύριο αναλυτικό εργαλείο την έννοια του αναστοχασμού με στόχο να αναδείξει την πολιτική σημασία της γραφής των εθνογραφικών κειμένων, να δώσει έμφαση στον τρόπο που τα προαναφερθέντα κείμενα διαβάζονται και ερμηνεύονται, στο ζήτημα στη συνέχεια της αναπαράστασης της ίδιας της Ανθρωπολογίας και να εντοπίσει, τέλος, με όσο το δυνατό καλύτερο τρόπο, εκείνες τις ηγεμονικές δυνάμεις που εμπλέκονται και καταφέρνουν να ελέγξουν το ίδιο το εθνογραφικό εγχείρημα.

Στο τελευταίο κεφάλαιο η συγγραφέας συνοψίζει τα κύρια σημεία των προηγούμενων κεφαλαίων και καταφέρει να πείσει ότι η Ανθρωπολογία είναι και πρέπει να είναι μια ανήσυχη επιστήμη. Η συνεχώς μεταβαλλόμενη πορεία της οφείλεται στην ετοιμότητά της να παρακολουθεί πλέον τους μετασχηματισμούς και τις συμφυλιώσεις των αναλυτικών της εργαλείων, δηλα-

δή της έννοιας του πολιτισμού και της κοινωνίας και να αντιμετωπίζει παράλληλα μια συνεχώς μεταβαλλόμενη κοινωνική πραγματικότητα. Η ανάδειξη μιας κριτικής, αναστοχαστικής, πολυτοπικής, πειραματικής, μη «αντικειμενικής» και συνεχώς μετασχηματιζόμενης Εθνογραφίας ως θεωρίας και μεθόδου πράγματι διαμορφώνει τους νέους όρους ύπαρξης της αλλά και δράσης της απέναντι στην εξομοιωτική τάση της παγκοσμιοποίησης.

Συνοψίζοντας θα σημειώνα ότι το βιβλίο της κ. Δήμητρας Γκέφου-Μαδιανού θα μπορούσε να είναι το απαιτούμενο διδακτικό σύγγραμμα για τους φοιτητές των ανθρωπολογικών σπουδών και οπωσδήποτε το απαραίτητο βιβλίο για τους ερευνητές και το ευρύτερο αναγνωστικό κοινό των κοινωνικών επιστημών. Με καθαρό και κατανοητό λόγο παρακολουθεί τις περιπέτειες και τους μετασχηματισμούς της επιστήμης της Ανθρωπολογίας και των εννοιολογικών της εργαλείων και καταφέρνει, παρά τις κάποιες επαναλήψεις στα επιμέρους κεφάλαια, να παρασύρει τον αναγνώστη ως το μονοπάτι που οδηγεί στην έξοδο της επι-

στήμης από την κρίση. Η παραπάνω εικόνα θα ήταν περισσότερο ολοκληρωμένη αν καταγράφονταν συστηματικότερα και σαφέστερα και η πορεία της ελληνικής εθνογραφικής εμπειρίας και παράδοσης. Το εγχείρημα μάλιστα συγγραφής της ιστορίας της από έναν Έλληνα ανθρωπολόγο θα προϋπέθετε μια βαθιά γνώση της ιστορίας της ελληνικής Λαογραφίας, καθώς η τελευταία συστέγαζε για πολύ μεγάλο διάστημα στο εσωτερικό της και για πολλούς λόγους την Εθνολογία, την Εθνογραφία κ.λπ. και ως ένα βαθμό καλλιεργούσε τους όρους για το πέρασμα από τη Λαογραφία σε μια Ανθρωπολογία (κυρίως μια Ανθρωπολογία οίκου ή του εαυτού) και το αντίστροφο. Η ανάπτυξη μιας ανανεωμένης Λαογραφίας που ακολουθεί τη διεπιστημονική προσέγγιση για την κατανόηση και για τη μελέτη της ιστορικότητας των κοινωνικών και πολιτισμικών φαινομένων ήταν και παραμένει το δικό της όφελος από τη συνύπαρξή της με την Εθνογραφία/Ανθρωπολογία.

Κωνσταντίνα Μπάδα

Γιώργος Μανιάτης, *Το προσωπείο και το πρόσωπο. Ο Ρουσώ και η αναζήτηση της αυθεντικής επικοινωνίας*, Εκδόσεις Στάχυ, Αθήνα 2000, σσ. 226

Το βιβλίο του Γιώργου Μανιάτη με τίτλο *Το Προσωπείο και το Πρόσωπο. Ο Ρουσώ και η αναζήτηση της αυθεντικής επικοινωνίας*, με το οποίο εγκαινιάστη-

κε η σειρά ΙΔΕΕΣ των εκδόσεων ΣΤΑΧΥ, αποτελεί ουσιαστική συμβολή στην ανάλυση των φιλοσοφικών και αισθητικών ιδεών του «Πολίτη της Γενεύης», ενός κλασικού, αλλά